
De katholieke ecclesiologie van de *Confessio Belgica* in het licht van *Le Baston de la Foy*

E.A. de Boer

Abstract

The ecclesiology of the Belgic Confession, found in articles 27-32, is compared to the first theological work of its author, Guy de Brès. This work, *Le Baston de la Foy Chrestienne* (translated into English in 1577 as *The Staffe of Christian Faith*), is studied in the four consecutive editions between 1555 and 1559. The character of the book is a patristic anthology, meant to train the Reformed people to defend and confess their faith. A comparison is made between De Brès' use of Christological titles in his ecclesiology in the anthology and the confession. The feminine images for the Church, which were given a prominent place in *Le Baston*, did not recur in the text of the Confession. Still, the comparison between the two works brings out the catholic character of De Brès' ecclesiology.

De Gereformeerde Kerken (vrijgemaakt) stonden erom bekend de Nederlandse belijdenis op het punt van de kerk één-op-één op de actuele kerkelijke situatie toe te passen.² Er is volgens de belijdenis maar één kerk van Christus. Eén kerk die 'waar', echt kerk is. Zichtbaar, concreet, geadresseerd. De wereldwijde kerk van artikel 27 is geen andere dan die in artikel 29 concreet gekenschetst wordt. Voorman en dogmaticus Klaas Schilder ijkte de term 'het kerkvergaderend werk van Christus', waarmee hij dynamiek en drang tot eenheid

-
- 1 Een korte versie van dit artikel werd als referaat gehouden tijdens het symposium ter gelegenheid van 450 jaar 'Confessio Belgica', gehouden te Leiden op 31 oktober 2011.
 - 2 Het meest geprononceerd is Joh. Francke, *Varia de ecclesia*, Enschede 1980, en *Iterum varia de ecclesia. Opnieuw allerlei over de kerk*, Enschede 1981. Hij voert naast de (ene) ware kerk de term 'onwettige kerk, een scheurkerk, een seclarische kerk' in en verstaat eronder 'een kerk die de drie kenmerken der ware kerk vertoont doch de wil tot eenheid mist' (*Varia de ecclesia*, 49). Aardig voorbeeld is de brochure van ds. Isaac de Wolff, *De kerk buiten dewelke geen zaligheid is. Art. 27-29 der Ned. Geloofsbelijdenis met kanteekeningen*, Enschede [1949]. Het schutblad voor en achter laat zich openvouwen, zodat de tekst van de artikelen open ligt bij het lezen van de aantekeningen.

wilde uitdrukken.³ Zulke kloeke taal spreken vrijgemaakte voorgangers niet meer. De vraag blijft: wat hebben we vandaag aan de confessie in ons theologisch en kerkelijk denken over 'la vraie Eglise' (de ware kerk) van artikel 29, zoals Guy de Brès 'une seule Eglise Catholique' van het Apostolicum in artikel 27 noemt?⁴

Is het mogelijk de artikelen over de kerk fris te lezen in de situatie waarin de kerken van de Reformatie allerlei afscheidingen hebben ondergaan? De ecclesiologie van de *Confessio Belgica*, inclusief de artikelen 30-32 over de regering van de kerk, geven te denken. Misschien wel juist omdat toen de vraag voor de eerste keer in West-Europa actueel werd: gaat het in de gereformeerde kerken om een nieuwe of om de oude kerk? Om de eigen identiteit of om de katholiciteit van de gehele kerk?

Vertrouwdheid met de tekst en de interpretatiegeschiedenis van de Nederlandse geloofsbelijdenis (*Confession de Foy*) kunnen frisse lezing verhinderen. Een zinvolle manier om toegang tot de tekst te krijgen is het eerste geschrift van de auteur, Guy de Brès, *Le Baston de la Foy*, erbij te betrekken om de eigen inbreng van deze reformator op het spoor te komen. Ik vergelijk daarbij de eerste editie van 1555, de twee bewerkingen van 1558 en de vierde (in feite definitieve) versie van 1559 met elkaar. Het is een thematisch geordende bloemlezing van citaten uit de Bijbel en de *patres*, samengesteld om geloofsgenoten voor te bereiden op een ondervraging door pastoor of inquisiteur.

Bij het lezen van De Brès' theologische eersteling is het nuttig steeds te vragen naar de inhoud en mogelijke bron van de kerkvadercitaten. Waarschijnlijk ontleende De Brès veel van zijn materiaal aan andere patristische florilegia, zoals bijvoorbeeld de *Unio dissentium* van Herman Bodius.⁵ De naspeuringen hiernaar staan nog aan het begin. Nu ga ik na of inhoud en bronverwijzing,

3 Zie A.L.A. Buys, *Sodat hulle een kan wees. Klaas Schilder oor die kerk* [UV Theologische Studies], [Bloemfontein] 2011); J.M. Batteau, 'Schilder on the Church', in: J. Geertsema (red.), *Always Be Obedient. Essays on the Teachings of Dr. Klaas Schilder*, Phillipsburg NJ 1995, 65-100; J.J.C. Dee, *K. Schilder oecumenicus. K. Schilder over "het kerkelijk vraagstuk"*, Goes 1995; H.J.D. Smit, 'Gehoorzamen: achter Christus aan! Schilder over de kerk', in: J. Douma, C. Trimp, K. Veling (red.), *K. Schilder. Aspecten van zijn werk*, Barneveld 1995, 66-89.

4 Franse tekst in J.N. Bakhuizen van den Brink, *De Nederlandse belijdenisgeschriften in authentieke teksten met inleiding en tekstvergelijkingen*, 2e druk, Amsterdam 1976, 120.

5 Voor florilegia in de 16e eeuw zie A.N.S. Lane, 'Justification in Sixteenth-Century Patristic Anthologies', in: Leif Grane, Alfred Schindler, Markus Wriedt eds., *Auctoritas partum. Contributions on the Reception of the Church Fathers in the 15th and 16th Century*, Mainz 1993), 69-95. Zie op p. 94 de lijst van de drieëntwintig florilegia die hij onderzocht.

zoals De Brès die biedt, kloppen met de edities zoals die ons ter beschikking staan. Concentratie op het hoofdstuk over de kerk geeft de kans een proefbo-
ring te doen in dit weidse onderzoeksveld. Daarbij is steeds de vraag die het
onderzoek stuurt: welke accenten legt Guy de Brès, die in 1561 de *Confessio
Belgica* zou schrijven, in zijn eerste geschrift, *Le Baston de la Foy Chrestienne*
(dat in 1559 zijn definitieve vorm zou krijgen)?

1. De echte kerk

De titel van De Brès' eersteling claimt het christelijk geloof, zonder toevoeging
van 'réformée', tegenover hen die 'de vijanden van het evangelie' moeten heten.
'De wapenstok van het christelijk geloof. Een boek dat bijzonder nuttig is voor
alle christenen om zich te wapenen tegen de vijanden van het Evangelie en ook
om te kennen de ouderdom van ons heilig geloof en van de ware Kerk.'⁶ *Le
Baston de la Foy* is De Brès' antwoord op een boek van de monnik Nicole
Grenier die in 1546 *Le bouclier de la foy* ('Het schild van het geloof') gelanceerd
had. Het is een tweespraak tussen 'Wandelaar' (*le bien allant*) en 'Dwaallicht'
(*le mal allant*) die, op pelgrimage naar Jeruzalem, de dwaalleer van de 'luthera-
nen' bespreken. Greniers boek kreeg herdruk op herdruk en De Brès wilde zijn
medegelovigen een handreiking geven om het gesprek met gezagsdragers van
Rome aan te kunnen gaan. Het boek is dus nuttig om zowel de oudheid van het
geloof als de echte kerk te kennen. Geen ketters, maar gewoon kerk. Daartoe
heeft De Brès, zoals de ondertitel zegt, zijn materiaal 'verzameld en samenge-
steld uit de boeken van de oude leraars van de Kerk, van de concilies en van
verschillende andere leraars'. Na de opgave van de inhoud volgt een chronolo-
gische lijst van de geciteerde kerkvaders en concilies, zoals ook Nicole Grenier
die gegeven had. Wie de leraars van de oude kerk aan zijn kant heeft staan, heeft
de sterkste papieren voor de claim werkelijk de kerk te zijn.

De Brès draagt zijn theologische eersteling op aan 'de kerk van God te
L<ille>', (Rijssel) de eerste plaats waar tot 1555 hij diende. Het is een sterke
claim. Die aanspraak 'à l'Eglise de Dieu' verduidelijkt De Brès in de brief die op
de catalogus van *patres* volgt: er is elke dag oorlog 'om de ware en pure christe-

6 [Guy de Brès], *Le Baston de la Foy Chrestienne, livre tresutile a tous Chrestiens, pour s'armer
contre les ennemis de l'Evangile, et pour aussi cognoistre l'ancienneté de nostre sainte foy, et de
la vraye Eglise* (Lyon, 1555). Bibliografische beschrijving van De Brès' werken in: Jean-
François Gilmont, 'Les écrits de Guy de Brès. Éditions ds XVIe et XVIIe siècle', in: *Bulletin
de la Société d'Histoire du Protestantisme Belge* 5/8 (1971), 265-75; Jean-François Gilmont,
'Guy de Brès. Nouveau bilan bibliographique', in: *Bulletin de la Société d'Histoire du
Protestantisme Belge* 7/2 (1977), 29-36; É.M. Braekman, 'Les éditions du "Baston de la Foy
Chrestienne"', in: *Revue d'Histoire et de Philosophie Religieuses* 56 (1976), 315-345.

lijke leer van de oude en ware kerk van God te handhaven en bewaren.⁷ Geen gekibbel tussen kerkformaties met identieke belijdenissen, maar een gevecht, zowel letterlijk als geestelijk, op leven of dood – en wel met wie zéggen dat zij christen zijn maar de leer van de (kerk)vaders verwerpen ('Ilz reiectent la doctrine des peres'). Vandaar dat De Brès de confrontatie aangaat met Grenier die *Het schild van het geloof* ophief om de 'lutheranen' met de macht van kerk en de traditie te bestrijden. In zijn *Confession de Foy* stelt artikel 29 diezelfde echte kerk (*vray église*) tegenover de onbetrouwbare (*fausse église*).

2. Ecclesiologie in *Le Baston*

Welke plaats heeft de ecclesiologie in *Le Baston de la Foy Chrestienne* en hoe is dat hoofdstuk opgebouwd? Het hoofdstuk 'Over de kerk, hoe zij gekend kan worden, en over haar gezag' heeft in 1555 een plaats na verschillende hoofdstukjes over vormen van heilsbemiddeling en vóór dat over de Heilige Schrift. De Brès reageert aanvankelijk meer op het geschrift van Grenier dan dat hij een eigen, systematische opbouw ontwerpt. In de volgende editie ordent hij de stof steeds meer naar eigen inzicht. In de derde versie (1558/2) haalt hij het hoofdstuk over de kerk naar voren en doet het direct op dat 'Over de enige Middelaar' volgen.⁸

De hoofdtekst van het hoofdstuk over de kerk is een keten van kerkvader-citaten (f. 136r-157v). De inhoudelijke lijn laat zich het beste volgen aan de hand van de samenvattende notities in de marge. De editie-1555 begint met een stevig citaat van Johannes Chrysostomus over zogenaamde geestelijken die de eenvoudige mensen misleiden. Zij lezen de Schriften wel, maar alle christenen moeten zelf de heilige Schriften raadplegen en daaruit onderscheiden welke de ware kerk van Jezus Christus is.⁹ De editie-1558/1 begint met een keten van bijbelcitaten: van Psalm 87 over Sion, gegrondvest op heilige bergen, tot 1 Petrus 2:5 over de levende stenen. In deze tweede editie werden enkele tussenkopjes ingevoegd:

- [1.] 'Waarom er slechts één kerk is die de vergadering is van alle uitverkorenen die er zijn vanaf de grondlegging der wereld tot aan het einde, zonder aanzien des persoons.
- [2.] 'Waarom de kerk niet uit stenen of parochies bestaat, noch uit de zitting van prelaten, maar uit hen die het Evangelie gehoorzamen.'

7 [Guy de Brès], *Le Baston de la Foy Chrestienne*, 1555, f. 4r.

8 [Guy de Brès], *Le Baston de la Foy Chrestienne*, 1558/2, 254-287. Daarop volgen dan (in 1559) 'Over de doop', (in 1558/2) 'Over de belijdenis aan God', 'Over het avondmaal', en 'Over de heilige Schrift'.

9 [Guy de Brès], *Le Baston de la Foy Chrestienne*, 1555, f. 137r.

- [3.] Omdat Jezus Christus het hoofd is, is Hij ook het fundament van de kerk. En wij zijn het lichaam en de leden.
- [4.] Slechte mensen zijn gemengd met goede in de kerk.
- [5.] De kerk wordt gekend uit de kenmerken die Jezus Christus heeft vastgesteld.
- [6.] Het gezag van de kerk bestaat slechts in de prediking van het Evangelie, het bedienen van de sacramenten en de excommunicatie.¹⁰

Ook elk van deze tussenkopjes wordt steeds gevolgd door een reeks bijbelcitatien. In de derde bewerking (1558/2) wisselde De Brès het vierde en vijfde tussenkopje om en liet afdrukken: ‘In de kerk zijn slechte mensen zonder onderscheid met de goeden [gemengd], en verhullen zich met de namen en kenmerken van de kerk, terwijl zij haar rijkdom misbruiken.’¹¹ En extra kopjes zijn toegevoegd:

- [7.] ‘De kerk heeft de bevoegdheid te binden en los te maken, dat wil zeggen zonden te vergeven en aan te rekenen.
- [8.] De kerk heeft de bevoegdheid om buiten te sluiten.
- [9.] De kerk bezit geen heerschappij over iemands geloof, noch over de sacramenten; prelaten zijn geen heren, maar dienaars.’¹²

Een laatste tussenkopje bespreekt vanaf de tweede editie de claim tegen dat de paus niet kan dwalen.¹³ In de definitieve bewerking in de editie-1559 is dat laatste kopje vervangen door een positieve stelling, uitgewerkt in twee korte slotstellingen:

- [10.] ‘De kerk die haar hoofd Jezus Christus volgt, die het licht van de wereld is, kan niet dwalen.
- [11.] Concilies kunnen dwalen.
- [12.] De paus mag zichzelf de naam van universeel bisschop niet claimen alsof hij macht over heel de kerk zou hebben.’¹⁴

Door middel van de tussenkopjes kunnen de bijbelcitatien en kerkvadercouppures trefzeker opgezocht worden. In de marge vindt de lezer in één zin samengevat wat het citaat in de hoofdtekst breder betoogt. De Brès reikt zijn geloofsgenoten een instrument aan om zich op het religiegesprek voor te bereiden. In de opbouw van de ecclesiologie in *Le Baston de la Foy Chrestienne* is vooral de gang van artikel 27 naar artikel 29 van de *Confession de Foy* te herkennen.

10 [Guy de Brès], *Le Baston de la Foy Chrestienne*, 1558/1, resp. 226, 228, 237, 238, 240, 244.

11 [Guy de Brès], *Le Baston de la Foy Chrestienne*, 1558/2, 267.

12 [Guy de Brès], *Le Baston de la Foy Chrestienne*, 1558/2, 275, 277, 278.

13 [Guy de Brès], *Le Baston de la Foy Chrestienne*, 1558/1, 249v. = 1558/2, 283v.

14 [Guy de Brès], *Le Baston de la Foy Chrestienne*, 1559, 193, 196.

3. Christus als *episkopos*

Als één trek opvalt in De Brès' ecclesiologie, dan is het de wijze waarop hij de verbinding van Christus met zijn kerk thematiseert. Aan de uitwerking van die stelling is het vervolg van deze studie gewijd. Een mooi voorbeeld is de zinsnede in artikel 31 van de Nederlandse Geloofsbelijdenis die Jezus Christus 'de enige algemene bisschop en het enige hoofd van de kerk' noemt.

De lijn die tot de keuze voor deze titel leidt, is de volgende. De artikelen 17-26 gaan over de persoon en het werk van de Verlosser. Daarbij vallen zinsneden op die iets van Christusmystiek verwoorden. In artikel 21 over de voldoening door Christus staan bijvoorbeeld de ontroerende woorden: 'wij vinden al onze troost in zijn wonden...'¹⁵ En in artikel 26: 'Want er is niemand onder de schepselen in de hemel en op de aarde die ons meer liefheeft dan Jezus Christus.'¹⁶ Mijns inziens moeten we deze toonzetting horen resoneren wanneer de confessie vervolgens komt tot de explicatie van de christologie in de ecclesiologie (en later in de sacramentsleer als explicatie van de ecclesiologie).

In de nieuwtestamentische geschriften worden aan Jezus Christus allerlei taken en functies toegekend. Hij is 'de herder en hoeder van uw zielen' (*poimèn kai episkopos*, 1 Pet. 2.25). Hij is 'de apostel en hogepriester van onze belijdenis' (*apostolos kai archiereus*, Hebr. 3.1). De NGB stelt ter zake van de ambten dat dienaren van het Woord gelijke macht en gelijk gezag hebben 'omdat zij allen dienaren van Jezus Christus zijn, de enige algemene Bisschop en het enige Hoofd van de kerk' ('seul Evesque universel et seul Chef de l'Eglise', art. 31). Paus Bonifacius III (607) zou de titel van *episcopus universalis* aangenomen hebben en *caput omnium ecclesiarum* genoemd zijn.¹⁷ Deze polemische vergelijking met de paus van Rome lijkt door De Brès overgenomen uit de *Gallicana*. Daarin staat op voorstel van Johannes Calvijn: 'Wij geloven dat alle echte herders, waar zij zich ook bevinden, hetzelfde gezag en gelijke macht hebben onder één hoofd, de enige soevereine en enige universele Bisschop Jezus Christus' (art. 30).¹⁸

Interessant is nu dat De Brès in de editie van 1559 – de laatste bewerking van *Le Baston*, die hij specifiek in Genève produceerde en publiceerde – het hoofdstuk over de kerk besluit met de paragraaf: 'Dat de Paus de naam uni-

15 Bakhuizen van den Brink, *De Nederlandse belijdenisgeschriften*, 132; vertaling *Gereformeerd kerkboek* (Heerenveen, 2006), 578v.

16 Bakhuizen van den Brink, *De Nederlandse belijdenisgeschriften*, 116; vertaling *Gereformeerd kerkboek*, 572.

17 Albert Christian Sellner, *Immer Währende Päpste Kalender*, Frankfurt am Main 2006, 70.

18 Bakhuizen van den Brink, *De Nederlandse belijdenisgeschriften*, 128; M. te Velde (red.), *Confessies. Gereformeerde geloofsverantwoording in zestiende-eeuws Europa*, Heerenveen 2009, 383.

verseel bisschop niet mag kapen alsof hij macht over heel de kerk zou hebben.’ Na een aanhaling van Cyprianus via Augustinus, *De baptismo*,¹⁹ besluit De Brès met een verwijzing naar een brief van Gregorius de Grote (a. 540-604) aan Eulogius, bisschop van Alexandrië: ‘Kijk toch wat u mij geschreven hebt. U hebt dat hovaardige woord gebruikt door mij “universele vader” (*Pape universel*) te noemen. Ik smEEK uwe heiligheid dat niet weer te doen’. En: ‘Ik stel er een eer in dat de universele kerk en mijn broeders krachtig standhouden. Als uwe heiligheid mij “universele vader” noemt, zegt u daarmee in feite dat u niet gedeeltelijk bent wat u mij totaal toedicht.’²⁰

Misschien is dit bewust bedoeld als explicatie van de woorden van Cyprianus over ‘*episcopatus unus*’ in relatie tot Efeziërs 4:4: ‘Deze eenheid moeten vooral wij bisschoppen (*episcopi*), die in de kerk leidinggeven, stevig vasthouden, zodat wij bewijzen dat het opzicht (*episcopatum*) in zichzelf één en ongedeeld is’. En: ‘De bisschoppen hebben hoofd voor hoofd de taak de eenheid van het bisschopsambt (*episcopatus unus*) hoog te houden.’²¹ In het conflict tussen Rome en de Reformatie vragen deze klassieke woorden om de explicatie dat Jezus Christus de enige universele bisschop is. De Brès toonde zich al bewust van de woordbetekenis sinds hij twee uitspraken op naam van Augustinus aanhaalde: ‘Wij zijn geen *episcopi* voor onszelf, maar voor hen aan wie wij het Woord en de sacramenten bedienen.’²²

Een volgend citaat laat iets zien van de kennis die De Brès van zijn bronnen had. ‘Augustinus in distinctie 8, vraag 1 van canon “Qui espisc<opatum>”.’

19 Augustinus, *De baptismo* III.3: ‘Neque enim quisquam nostrum, inquit, episcopum se episcoporum constituit aut tyrannico terrore ad obsequendi necessitatem collegas suos adigit’ (ed. Hermann-Joseph Sieben, *Augustinus Opera / Werke* 28, 146).

20 De Brès, *Le Baston de la foy*, 196-197; Gregorius Magnus, *Registrum epistularum libri I-VII*, V, 41 (*Corpus Christianorum Series Latina* 140; voortaan afgekort als: CCSL). De brief spreekt van ‘*patriarcha universalis*’ als eretitel waarmee tijdens het concilie van Chalcedon (451) de bisschop van Rome zou zijn aangesproken. De parafrase zoals De Brès die biedt, geeft kort weer wat Gregorius uitvoerig en ernstig betoogt.

21 Cyprianus: ‘*Episcopatus unus est cuius a singulis in solidum pars tenetur*’ (*De ecclesiae catholicae unitate* 5). In de zesde paragraaf volgt dan het gedeelte waarin Cyprianus over de kerk als ‘*sponsa christi*’ spreekt en de bekende zin schrijft ‘*Habere iam non potest Deum patrem qui ecclesiam non habet matrem*’. Vgl. Aza Goudriaan, ‘Cyprian’s *De ecclesiae catholicae unitate*: Why Did Reformed Theologians Consider It a Useful Book’, in: Henk Bakker, Paul van Geest, Hans van Loon (red.), *Cyprian of Carthage. Studies in His Life, Language, and Thought*, Leuven/Paris/Walpole MA 2010, 225-241.

22 Augustinus, *Contra Cresconium grammaticum et donatistam libri IV*, boek II XI.13: ‘*neque enim episcopi propter nos sumus, sed propter eos, quibus verbum et sacramentum dominicum ministramus*’ (CSEL 52, 371 r. 16-18), aangehaald in De Brès, *Le Baston de la Foy* (1559), 190v.

Het citaat staat in het *Decretum Gratiani*, het corpus kerkelijke rechtsteksten. De Brès verwijst naar het citaat uit 1 Timoteüs 3:1 dat via Augustinus, *De civitate Dei* XIX 19 wordt doorgegeven: ‘Wie naar het bisschopsambt verlangt, verlangt naar een goede taak’ (vert. G. Wijdeveld). De titel van deze canon is in feite een andere en bestaat uit een citaat van Augustinus uit hetzelfde hoofdstuk van *De stad Gods*: ‘Iemand die erop uit is om de eerste plaats te bekleden, in plaats van nuttig te zijn, kan hieruit wel begrijpen dat hij geen *episcopus*, geen bisschop is’. De inhoud van de canon is de coupure waarin Augustinus de Griekse term verklaart en het Pauluswoord uitlegt. De Brès vat dit als volgt samen: Augustinus ‘heeft uiteen willen zetten wat episcopaat betekent, want dit is de naam van een werk en een opdracht, niet van een waardigheid. En bisschop betekent zoiets als *superintendant*’.²³ Men bedenke dat in Londen (waar De Brès enige tijd verblijf gehouden had) Johannes à Lasco een dergelijke functie had.

De Brès voegde in zijn confessie toe: ‘en daarom mag geen enkele kerk zich verbeelden enige macht of heerschappij over de ander te hebben.’²⁴ Deze zin uit 1561 horen we terug in de artikelen van de synode, door de gereformeerde kerken van de Lage Landen gehouden in ‘la Vigne’ (Antwerpen) op 14 mei 1564. Artikel 2 luidt:

‘Geen kerk kan de pretentie voeren voorrang boven of macht over de ander te bezitten, en evenmin de predikanten ten opzichte van elkaar. Dat geldt in het bijzonder hen die aan eenzelfde kerk verbonden zijn. Hetzelfde geldt voor de diakenen en ouderlingen’.²⁵

De tekst van dit artikel is identiek aan artikel 1 van de kerkorde zoals de Franse kerken die in 1559 te Parijs aangenomen hebben.²⁶ De kerkrechtelijke gevolgtrekking vloeit voort uit de belijdende these over Christus als enige algemene bisschop. De mogelijkheid dat één bisschop op aarde de uniciteit van Christus weerspiegelt werd afgewezen. Gelijikheid tussen kerken en tussen dienaars is grondregel van de gereformeerde ecclesiologie.

23 De Brès, *Le Baston de la Foy*, 191: ‘Il a voulu exposer que c’est Evesché, car c’est un nom d’oeuvre et de charge, non point de dignité, et Evesque vaut autant comme superintendant’.

24 Bakhuizen van den Brink, *De Nederlandse belijdenisgeschriften*, 128. Cf. Calvijn in *Institutie* III 25.6.

25 *Livre synodal contenant les articles résolus dans les synodes des Églises Wallones des Pays-Bas*, vol. 1: 1563-1685 (’s-Gravenhage: Martinus Nijhoff, 1896), 6.

26 J. Aymon, *Tous les synodes nationaux Eglises Réformées de France*, vol. 1 (’s-Gravenhage, 1710), 1.

4. Christologie in ecclesiologie

NGB artikel 27 noemt Jezus Christus ‘een eeuwige Koning’. Dat correspondeert met de passage uit *Le Baston* met opschrift [1.]: ‘Waarom er slechts één kerk is die de vergadering is van alle uitverkorenen die er zijn vanaf de grondlegging der wereld tot aan het einde, zonder aanzien des persoons.’ De confessie verbindt de eigenschappen van de kerk aan Christus’ koningschap: ‘een enkele katholieke of universele kerk, die een heilige vergadering en samenkomst is van de ware christelijke gelovigen...’ De notie van enerzijds verspreiding, anderzijds verstrooiing van de kerk over de wereld hoort daarbij. Guy de Brès en Katharina Ramon gaven hun kinderen bijbelse namen die uitdrukking lijken te geven aan de existentiële ervaring van verstrooiing. Van drie weten we de namen: Israël, Sarah en Maria (Mirjam). De namen van aartsvader en -moeders die het land van de belofte moesten verlaten.²⁷

Artikel 29 noemt Christus vooral het enig Hoofd van zijn kerk (*le seul chef*). In *Le Baston* brengt De Brès inzake de ene kerk de tegenwerping ter sprake hoe het kan dat Paulus van ‘gemeenten’ in meervoud spreekt, en soms zelfs een huisgezin kerk noemt. Daarop antwoordt hij dat ook een deel van de kerk ‘kerk’ kan heten ‘omdat deze een ware gedaante van de kerk heeft en de leden ware leden van de kerk zijn’. Hij legt het Apostolicum dan zo uit: ‘Ik geloof de algemene kerk, want door haar zijn zij allen zodanig verbonden met Christus dat, zoals zij horen bij één hoofd, zij in één lichaam ingelijfd zijn, en met elkaar omgaan als echte leden en – geroepen tot eenzelfde hoop, geloof, liefde, erfenis – eenzelfde gemeenschap met God en Jezus Christus, en leven in eenzelfde Geest.’²⁸ Daarnaast gebruikt De Brès in dit artikel ook de naam ‘enig Heiland’ (*un seul Saveur*), speciaal in relatie tot de kenmerken van de christenen.²⁹

27 Zie Émile Braekman – Erik de Boer (red.), *Guido de Brès. Zijn leven, zijn belijden* (Utrecht, 2011), 115. De synode van 1 mei 1564, gehouden ‘à la Vigne’ (dat is in Antwerpen), bepaalde: ‘Wat betreft de namen die aan kinderen gegeven worden [bij de doop]: de predikanten moeten namen die uit het oude heidendom zijn overgebleven en aan de kinderen geen namen geven die in de heilige Schriften aan God worden toegeschreven, evenmin ambtsnamen zoals Baptiste (Doper), Ange (‘Engel’), ‘Apostre’ (Apostel). Zij zullen de vaders en doopouders aanmoedigen en vermanen zoveel mogelijk namen te kiezen die in de heilige Schrift zijn goedgekeurd’, nl. de namen die in de Schrift te vinden zijn (art. 24 in *Livre synodal*, 8).

28 Guy de Brès, *Le Baston de la Foy* (Genève: Nicolas Barbier - Thomas Courteau, 1559), 178; *Het wapen van het christelijk geloof*, vert. E.W. Karels-Boonzaaijer e.a., Barneveld 2009, 188.

29 Zie mijn inaugurele oratie, E.A. de Boer, *Binnen- of buitenkant? Wat christenmensen kenmerkt. Het menselijk gezicht van artikel 29 NGB in de ‘notae christianorum’* (beschikbaar via (http://dare.ubvu.vu.nl/bitstream/1871/15728/2/De%20Boer_Inaugurele%20oratie_OCR.pdf).

5. Confessie en kerkregering

De kerkleer van de *Confessio Belgica* loopt door in de artikelen 30-32, voordat de leer van de sacramenten een volgende verdieping geeft. In de calvinistische reformatie hoort een kerkorde bij de geloofsbelijdenis. Die gedachte staat misschien haaks op modern levensgevoel. Een belijdenis mag er zijn (liefst spontaan), maar een kerkorde is een Sauls-harnas. De *Belgica* is als confessie zónder kerkorde in feite onaf, anders dan de Franse kerken die zowel een belijdenis als een kerkorde in 40 artikelen aannamen. In de Nederlanden moest het kerkelijk leven in de zestiger jaren van de 16e eeuw nog zo ver tot ontwikkeling komen dat de belijdenis van De Brès aangenomen en ondertekend werd én dat zich vervolgens kerkordelijke regelingen ontwikkelden. Toch bevat de NGB ook de artikelen 30-32, die confessioneel uitgangspunt zijn van de kerkordelijke bepalingen die de synoden van de zuidelijke Nederlanden vanaf 1562 in hun acta opnamen.³⁰

De voortzetting van christologische titels in deze artikelen laat zien hoe nauw een en ander verweven is. In artikel 30 staat het herderschap centraal. De naam Heer (*Seigneur*) kan vaker gebruikt worden als verwijzing naar Hem die de ware Herder is. Het is in artikel 31 over de ambten dat we de fraaie zin vinden die boven centraal stond, namelijk dat Christus ‘de enige algemene Bisschop en het enige Hoofd van de kerk’ is. Ten slotte valt trefzeker de ambtsnaam ‘onze enige Meester’, wanneer artikel 32 stelt dat er een vaste orde nodig is ‘om het lichaam van de kerk in stand te houden’. Bij deze orde is blijkens de slotzin en de tekstverwijzingen het ‘binden en ontbinden’ bedoeld.

W. van 't Spijker heeft gewezen op de zinsnede in art. 28: de eenheid van de kerk wordt bewaard doordat men zich onderwerpt ‘aan haar onderwijzing en tucht, buigt de hals onder het juk van Christus.’ Hij heeft aangetoond dat de uitdrukking ‘het juk van Christus’ naar de bedoeling van de *Confessio Gallicana* (art. 26) disciplina én kerkorde impliceert.³¹ Mijns inziens heeft Guy de Brès en hebben de Nederlandse kerken hetzelfde in artikel 32 willen uitdrukken door Christus ‘de enige Meester’ te noemen. Zijn leerlingen krijgen ook de opdracht tot ‘binden en ontbinden’. Tucht *in extremis* hoort niet alleen bij de drie kenmerken van artikel 29, maar bij de aard van de ecclesiolo-

30 Voor deze ontwikkelingen zie *Livre synodal contenant les articles résolus dans les synodes des Églises Wallones des Pays-Bas*, vol. 1: 1563-1685.

31 W. van 't Spijker, “... den hals buygende onder het jock Jesu Christi ...”. Oorsprong en zin van een urtdrukking in art. 28 en 29 van de N.G.B.’, in: *Bezield verband. Opstellen aangeboden aan prof. J. Kamphuis bij gelegenheid van zijn vijfentwintig-jarig ambtsjubileum*, Kampen 1984, 206-19.

gie van de NGB. De opschriften 7 en 8 die De Brès in *Le Baston de la Foy* aanvult, onderstrepen dit.

In de eerste editie van *Le Baston* had De Brès een kort hoofdstuk opgenomen met de titel ‘Over de macht te binden en te ontbinden’, contra Nicole Grenier’s passage over excommunicatie.³² In tien kerkvadercitaten, waarvan hij er vier uit Calvijns *Institutie* geput kan hebben, prent De Brès zijn lezers in dat de toezegging van de sleutelmacht in Petrus aan de kerk gegeven is. Omdat echter alleen God zonden kan vergeven, is de Christus die Petrus beleed (en dus, is de impliciete gedachte, niet de paus) ook hierin Hoofd van de kerk. In kapitalen, die alleen voor hoofdstuktitels gebruikt worden, is de slotsom afgedrukt: Jezus Christus is het Hoofd van de kerk (*JESUS CHRIST EST LE chef de l’Eglise*, met verwijzing naar Ef. 4:15; Kol. 1:18; 2 Sam. 22:44, teksten die in de editie 1558/1 uitgeschreven worden).³³ Daarop volgen nog de aanhalingen van Cyprianus/Augustinus, constaterend dat niemand zich ‘bisschop van de bisschoppen’ liet noemen en van Gregorius die de titel ‘algemeen paus’ afwees.³⁴

6. Vrouwelijke ecclesiologie

De christologische titels die De Brès in de *Confession de Foy* invlecht zijn niet onbekend. Welke namen gebruikt hij voor de kerk in haar relatie tot Christus? Daarvoor kijken we tenslotte naar een cluster citaten dat in *Le Baston de la Foy* helemaal aan het begin van het hoofdstuk over de kerk prijkt.

Als we de eerste bewerking van De Brès’ eersteling (in de editie-1558/1) lezen, valt op dat zijn eerste kerkvadercitaat – na de bloemlezing bijbelwoorden – afkomstig is uit (pseudo)Augustinus en de beelden moeder, maagd en bruid betreft. Drie citaten spreken beeldend: ‘De heilige kerk is moeder en maagd, zij is rein van lichaam en vruchtbaar in het voortbrengen van kinderen, de bruid van Christus. Zij voedt haar kinderen, die zij God de Vader waardig wil voorstellen, met godsvrucht.’³⁵ Vervolgens: ‘De kerk is de geestelijke moeder, de

32 De Brès, *Le Baston de la Foy* (1555), f. 24r-26r; Grenier, *Le bouclier de la foy*, f. 203r-205f.

33 De Brès, *Le Baston de la Foy* (1555), f. 25v; ed. 1558/1, 55.

34 Zie noten 19-20. In alle verdere edities van *Le Baston* is dit hoofdstukje ‘De la puissance de lier et deslier’ geëlimineerd en de stof elders opgenomen.

35 De Brès, *Le Baston de la Foy*, (1558/1), 255: ‘S. Augustin au 13. livre du symbole, chap<itre> 3 dit: ...’ Feitelijke bron is Quodvultdeus (ps-Augustinus), *Sermones de symbolo* I xiii.1: ‘Sancta ecclesia, in qua omnis huius sacramenti terminatur auctoritas, mater et virgo, corpore casta, prole fecunda, sponsa Christi superius declarata, pie nutrit filios quos Deo Patri dignos assignare contendit’ (CCSL 60, 333). Eerder wees W. van ’t Spijker op dit accent op het ‘geestelijk moederschap’ in ‘Guy de Brès’ beroep op de Patres inzake de kerk’, in: C. van den Berg, H.J. Boiten, C. Trimp (red.), *Pastorale. Pastoraat van Geest en Woord. Opstellen aangeboden aan dr. A.N. Hendriks*, Kampen 1997, 287.

bruid van Christus, wit gewassen door zijn genade en verrijkt door zijn kostbaar bloed. Zij bezit alles wat zij van haar man als genadegave ontvangen heeft.³⁶ Het derde citaat bevat beelden uit Hooglied: een bijzondere duif, een mooie bruid zonder vlek of rimpel, een besloten hof, een verzegelde fontein.³⁷

Ook de volgende reeks citaten gaat over *mater ecclesia*. Opvallend is De Brès' aanhaling van Hooglied 6:9 ('Enig is zij, mijn duif, mijn volmaakte, een enige was zij voor haar moeder').³⁸ De Brès schroomt zelfs niet om een paus als Pelagius (556-561) aan te halen, die de desbetreffende tekst uit het Hooglied als volgt duidt: "'Uniek is mijn duif", dat wil zeggen: de kerk, en het is zeker dat er geen andere bestaat dan die in de apostelen haar oorsprong heeft, door wie zonder enige twijfel het geloof door de gehele wereld is uitge-reikt en gezaaid.³⁹ Maar dezelfde verklaring wordt gegeven door Cyprianus (ook paus genoemd): 'Om aan te tonen dat de kerk van Christus één is, zegt de heilige Geest in Hooglied in de persoon van Christus "Uniek is mijn duif, ..."'.⁴⁰

Ook in de passage over het vraagstuk van de vermenging van goede en kwade mensen in de kerk, formuleert hij de kwestie in dat woordveld: Paulus zegt toch dat Christus zich voor de kerk heeft overgegeven en haar met water gereinigd 'om haar tot zijn stralende bruid te maken, zonder vlek of rimpel' (Ef. 5:25-26). De kerk is in het Latijn en Frans immers vrouwelijk (*l'église*). De Brès legt uit dat de Schrift op twee manieren over de kerk spreekt. 'Soms wordt ermee bedoeld zij die voor Gods aangezicht is, waarin alleen zij zijn begrepen die door de genade der aanneming kinderen van God zijn en door de heiligmaking van zijn Geest echte leden van Christus'. En toch is er ook dan altijd sprake van overblijfsels van de zonde. Anderzijds, 'soms spreekt de

36 De Brès, *Le Baston de la Foy*, 255v: 'au 4. livre du symbole chap<itre> 10'; Quodvultdeus [ps-Augustinus], *Sermones de symbolo* III xiii.2-3: 'Ecclesia mater est spiritualis: Ecclesia sponsa Christi est, gratia eius dealbata, pretioso sanguine dotata. Totum possidet quod a viro suo accepit in dote' (CCSL 60, 363).

37 Augustinus, *De baptismo* 7, 51.99.

38 'Ma colombe est unique, et ma parfaite: elle est seule a sa mere, etc.', al te vinden in De Brès, *Le Baston de la Foy*, editie 1558/1 (Genève: Nicolas Barbier – Thomas Courteau, 1558).

39 De Brès, *Le Baston de la Foy*, 176; Cf. Causa XXIV, quaestio 1, canon 33 'Pudenda', in: *Corpus Iuris Canonici*, ed. Aemilius Friedberg, vol. 1: *Decretum magistri Gratiani*, Union NJ 2000, 978v. Voortaan afgekort als CIC 1.

40 De Brès, *Le Baston de la Foy*, 176; Cf. Causa XXIV, quaestio 1, canon 18 'Loquitur' (niet zoals De Brès schreef 'Loquimur'), in: CIC 1, 972, een citaat uit Cyprianus, *De ecclesiae catholicae unitate*.

Schrift van de kerk zoals zij uitwendig voor het oog van de mensen te zien is, en wel door het belijden van de naam van Jezus Christus met de prediking van het woord en het getuigenis van de sacramenten'. In die kerk is kaf tussen het koren.⁴¹ Maar Christus zal komen om zijn dorsvloer te zuiveren.

Dit illustreert De Brès door op deze passage een reeks bijbelteksten te laten volgen onder het opschrift 'Dat het gezag van de kerk bestaat in de prediking van het Woord van God en in de bediening van de sacramenten' en een volgend blok citaten dat verwoordt 'Dat de kerk macht heeft te binden en te ontbinden, dat wil zeggen om de zonden kwijt te schelden en aan te rekenen'. Met de terminologie van de sleutelmacht komt het terrein van de tucht hier in beeld. De Brès had Augustinus', *De correptione et gratia*, al aangehaald: 'De plicht en taak van dienaars is om de zieke schapen te scheiden van de gezonde zodat de besmettelijke ziekte niet naar de andere schapen overgaat'.⁴²

Dat De Brès in *Le Baston* de vrouwelijke beelden uit Schrift en traditie in de kerkleer gebruikt zal door zijn gesprek met Rome zijn gekomen. Hij zal niet onnodige afstand hebben willen scheppen door ondergeschikte punten te benadrukken (zoals het auteurschap van de brief aan de Hebreëen of de blijvende maagdelijkheid van Maria). De kerk als maagd en bruid, vrouw en moeder, duif en bron is een duiding van bijbelwoorden in (soms allegorische) exegetische en dogmatische verwerking. Na deze inzet van de katholieke ecclesiologie in *Le Baston* treft het te zien dat De Brès in de *Confession de Foy* het beeld van de kerk als moeder niet gebruikt. Hij had er, evenals in *Le Baston*, mee kunnen laten zien dat de ecclesiologie van de gereformeerden ook op Cyprianus en Augustinus teruggrijpt. Was men zich het vrouwelijk geslacht van het zelfstandig naamwoord *l'Eglise* (kerk) nog voldoende bewust om er het bijbelse beeld van vrouw en moeder in te horen?

41 De Brès, *Le Baston de la Foy*, 186-187. Van 't Spijker wees op parallelie met Calvin, in een passage uit 1545: 'La sainte Escriure parle de l'Eglise en deux sortes. Car aucunesfois en nommant l'Eglise, elle entend seulement celle qui est devant Dieu, et laquelle ne sont compris sinon ceux qui par la grace d'adoption sont enfants de Dieu, et par la sanctification de son Esprit sont vrays members de Jesus Christ', naar J. Calvin, *Institution de la religion chrestienne* IV, ed. J.-D. Benoit, Paris 1961, 18 ('Guy de Brès' beroep op de Patres', 292 n. 57).

42 Augustinus, *De correptione et gratia* XV 46: 'Pastoralis tamen necessitas habet, ne per plures serpant dira contagia, separare ab ovibus sanis morbidam: ab illo, cui nihil est impossibile, ipsa fortisan separatione sanandam', met de veelzeggende toevoeging: 'Nescientes enim quis pertineat ad praedestinatorum numerum, quis non pertineat, sic affici debemus charitatis affectu, ut omnes velimus salvos fieri' (*Oeuvres de saint Augustin* 24: Aux moines d'Adrumète et de Provence, Paris 1962, 372-374); aangehaald in De Brès, *Le Baston de la Foy*, 191.

7. Actuele ecclesiologie

Winst van een onderzoek als dit is dat de *Confessio Belgica* ontstaan blijkt niet alleen uit confrontatie met Rome, maar ook uit inhoudelijk debat over de *auctoritas patrum*. Welke confessionele richting kon zich met recht op de kerkvaders beroepen? Voorwerp van verder onderzoek moet zijn hoe Guy de Brès in 1555 zijn kennis van de *patres* had opgedaan en welke bronnen hem ter beschikking stonden. Bestudering van het hoofdstuk over de kerk in *Le Baston de la Foy Chrestienne* toont aan dat de auteur over een groot arsenaal aan citaten beschikte (die hij mogelijk in een handgeschreven florilegium noteerde en aanvulde). Vergelijking van de eerste vier versies van De Brès' eersteling liet een toenemende ordening van het materiaal zien. De uitgave van 1559 was zijn laatste bewerking en staat daarmee het dichtst bij de compositie van de belijdenis.

Kennis van de historische omstandigheden waarin de confessie geformuleerd is, is nodig om die in de actuele situatie van kerk en wereld te kunnen gebruiken. Theologische aandacht voor de leerwijze, het schriftberoep en de spiritualiteit van de *Belgica* houdt de bronnen van het verleden die het heden voeden open.

Terugkoppeland naar de inleiding en de bekende 'vrijgemaakte' focus op artikelen 27-29 NGB: de situatie van kerkstrijd in oorlogstijd gaf de kerkleer na de Vrijmaking een radicaal karakter. Uit artikel 28 las men de oproep voor: 'Daarom moet ieder zich bij haar voegen en zich met haar verenigen'. Pretentie van voortzetting van de gereformeerde kerken te zijn en het zelfverstaan van een nieuw kerkverband leidden ertoe er een oproep tot vrijmaking in te lezen. De pijn van de breuk en het hartstochtelijk geloof in de eenheid van de kerk versterkten het accent op een nieuw te stichten eenheid (waarvan de vrijgemaakte kerken een begin zouden zijn). Er lijkt spanning tussen de dynamische ecclesiologie van een theoloog als Klaas Schilder en de kerkelijke vertolking daarvan in de eerste decennia na de Vrijmaking. Toch ligt er een verbinding tussen beide in het actuele beroep op de ecclesiologie van de NGB. De Brès' hartstocht voor het katholiek karakter van de gereformeerde kerk voedt zowel oecumene door de tijd (diachroon) als in de actualiteit (synchroon), en corrigeert identificatie van het toen en het nu van de belijdende kerk.